

Szeged mint hátország 1915–1917-ben

TÓTH ISTVÁN

Bevezetés. A témaválasztásról

„A történelem rálátást kínál a dolgokra. Megértést. Az utánunk jövő nemzedékek sokkal világosabban láthatják a mi korunkat. Persze, csak ha akarják. Visszatekintve érthetőbbé válnak még az olyan dolgok is, hogy mitől tartott két hétig, két hónapig, két évig vagy akár kétszáz évig egy háború. Az utódaink már világosabban fogják látni, hogy a döntéseink közül melyik volt a helyes, és melyik a helytelen. Amikor tombol a harc, akkor még a legjobb emberek sem mindig tudják, mi a jó és mi a rossz.” – Kate Mosse

A „Nagy Háború” kifejezés hallatán mindenki tudja, hogy az I. világháborúról beszélünk, és helyel-közzel ismerik is főbb eseményeit, momentumait. Gondolhatnánk így, de ezek mind a fronton történt események összessége, mondhatjuk úgy is, hogy az *állóháború* története. Ám egy háború nem csak abból áll, hogy milyen események történtek a fronton (bár ezeknek döntő szerepük van), hanem a hátország is fontos szerepet játszik egy ilyen történetben.

Ugyanis „mire a falevelek lehullottak”, nyilvánvalóvá vált, hogy hosszú háborúra van kilátás, és ez nem csak a hadsereget, de a hátországot is nehéz próbatétel elé állítja. Már 1915-ben látszott, hogy a háború Magyarországot, és benne Szegedet közgazdasági és pénzügyi szempontból jóval súlyosabban terheli, mint azt korábban gondolták volna.

Dolgozatom kronológiai határa természetes módon kezd 1915-tel, mivel 1914 ősze, vége hozta a legsúlyosabb emberveszteségeket. Ekkortól szaporodtak meg a gyászjelentések Szegeden is, vált érezhetővé a családban, a munkahelyen a férhihiány, és fogalmazódtak meg az emberekben az első kérdések arról, hogyan tarthat ki a hátország, de még azzal a tudattal, hogy kitartunk. 1917-re már ez a bizonyosság is eltűnt.

A korszakhatárnak persze voltak szerkezeti és forrástani okai is: a rendelkezésemre álló idő és terjedelem mennyiségi, a szegedi levéltárban talál-

ható források föltárása, rendszerezése és földolgozása pedig tartalmi oldalról kényszerített ésszerű forráscsoportosításra. Úgy gondolom, hogy az 1915–1917 közötti háborús évek jelentették a hátország alkalmazkodásának, a merőben új kihívásokhoz való igazodásnak a legfontosabb szakaszát.

A történészek igazából most, a centenárium alkalmával fordították figyelmüket még inkább a hátország valóságára, arra az összefüggésre, hogy a fronthelyzetet befolyásolja a hátország gazdasági teljesítőképessége, az egyes katona helytállását pedig az otthonról kapott hír. Véleményem szerint ezen ismeretek is elengedhetetlenek az összkép megértéséhez. A centenárium kapcsán több fontosabb eseményre, történesre koncentrálnak a figyelem globálisan és lokálisan is.

Ebből a megfontolásból motivált engem a háború egészének eddig alig kutatott és kevésbé ismert területének a föltárása. De szerepet játszott benne az is, hogy Szeged maga jelentős erővel vette ki részét az első világháború küzdelmeiből. Olyan város háborús hétköznapijainak vizsgálatába vágtam bele, ahol a katonai kiállítási erő és polgári társadalmának civil eredményei jól kiegészítették egymást. Szeged a háború idején jól működő közösséget alkotott. Károlyi Mihály gróf 1914. november 30-i felszólalása a képviselőházban, miszerint a pártok a belpolitikai ellentéteket tegyék félre a háború idejére, Szegeden teljes mértékben érvényesült, és a város politikai vezetői egységesen a helyi feladatok megoldására, a fronton lévők segítésére, háborús terhek enyhítésére, tehát hátországi teendőkre koncentráltak. Erre szükség is volt, hiszen a háború kezdetétől fogva Szeged fontos szerepet töltött be stratégiai és katonai szempontból. Ennek oka, hogy a három megadott évhez (1915, 1916, 1917) kapcsolódtak Szeged szempontjából a háború legjelentősebb hadtörténeti eseményei (főleg az olasz fronton). A vizsgált időszakot azért is lehet egy egységként kell kezelni, mert Szegeden ekkor alakultak ki és „járódtak be” a szükséghelyzet kezelésének módozatai, az adminisztráció és a társadalom kitartási és túlélési mechanizmusai.

A kezdő dátumhoz több esemény is hozzátartozik. Szeged a szerbiai háború miatt 1915. január 22-től hadművelési területté lett nyilvánítva, és a k.u.k. szegedi 46. gyalogezred is részese lett a front szörnyűségeinek, előbb az ukrajnai és a szerbiai, majd később, 1915 júniusától (teljes létszámban) az isonzói hadszíntereken teljesített szolgálatot. 1915. január 30-án Lázár György polgármester elhunyt, helyére Somogyi Szilveszter dr. került. A záró dátumhoz pedig a hadi-, illetve szükségkórházak bezárását és az iskolák újrainyitását tartom fontosnak megemlíteni.

A dolgozat tágabb áttekintést ad a témáról: milyenek voltak a szegedi mindennapok, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie a városnak?

Forrásként a szegedi levéltár polgármesteri és tanácsi iratait, illetve a *Délmagyarország* erre az időszakra és témára vonatkozó cikkeit használtam. Mivel a levéltári források néhol foghíjasak, a hézagokat a sajtó idevágó információival töltöttem be. Érdekes kultúrtörténeti adalék: a forráshiány oka az, hogy az 1950-es években papírhiányra hivatkozva a politikai vezetés selejtezésre kényszerítette a levéltárakat, így a szegedit is.

A szakirodalomból a Kiss – Tonelli – Sz. Szigethy: *Magyar városok monográfiája* című kötetből a Szegedre vonatkozó részeket, illetve a Szeged-monográfia 3/2-es kötetének ide vonatkozó részeit tanulmányoztam. Úgy vélem azonban, hogy dolgozatom inkább kiegészíti, mintsem fölhasználja azokat, mert témámról szinte semmit nem írtak.

Élelmezés

Kijelenthetjük, hogy az élelmezés, az élelmiszerellátás volt a legfőbb feladat, amit a városvezetésnek biztosítania kellett. Ez olyan kardinális kérdés, mely kihatással volt az élet minden szegmensére, hasonlóan a közbiztonsághoz vagy a szociális helyzethez.

Gabona, liszt, kenyér

A gabona-, liszt- és kenyérellátás, illetve ezek előállítás, szállítása volt a legnagyobb feladata a városnak. A készletek igencsak hiányosak voltak, hisz a katonák élelmezését is a hátországnak kellett biztosítania. A szinten tartáshoz már 1914 decemberétől fokozatosan bevezették az élelmiszerárak hatósági megállapítását, a gabona rekvirálását, rendszeresítették a liszt- és kenyérutalványokat. Az első nagyobb gabonarekvirálás 1915. április 15–17-én zajlott, amit a minisztérium rendelt el.¹ Minden háztartásnak, ahol felesleg volt búzából, rozsból, árpából, vagy ezen örleményekből, azokat be kellett szolgáltatnia. Ezt felügyelendő a rendőrkapitányság összeírta a háztartá-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 8210/1915.

sok gabonakészletét. De a rekvirálás nem csak a háztartásokat érintette, hanem a malmok és serfőzdék ipartelepeit is.²

A rekvirálások a vizsgált időszakban állandósultak, ami majd az előzőekhez hasonlóan a tarhonyakészítőket is ugyanúgy sújtotta, de ők az elkobzott liszt ellenértékének egy adott százalékát kérvényezhették a minisztériumtól.³ A város által rekvirált terményeket a Budapesti Gözmalmi Rt. kérésére a Back Bernát és Fiai Malom örölte le.⁴ A Back malom a háború alatt a legfontosabb malomnak számított a környéken, a beszerzett termények legnagyobb részét ők örölték le, amivel igencsak nagy haszonra tettek szert, így ők is azon cégek közé tartoztak, melyek a háború alatt meggazdagodtak. Az áprilisi rekvirálás adatai: 1746 métermázsa (mm) búza, 300 mm rozs, 100 mm árpa.⁵

A város fontosságát az is mutatja, hogy a Pesti Országos Gazdasági Bizottság által lefoglalt terményeket országszerte szétosztotta, s Szegednek ebből 1662 mm búza és 383 mm rozs jutott, több mint egyes vármegyéknek, mint például Temesnek és Torontálnak, ahová csupán 500 mm búza és 700, illetve 200 mm rozs jutott.⁶ Ezek az adatok is rámutatnak arra, hogy Szeged élelmiszerellátása a többi városhoz és egyes vármegyékhez képest jobb volt. Természetesen ez nem volt helyi szinten a korábbi állapothoz mérve kielégítő, amit az is bizonyít, hogy a Rákóczi téren (mai megyeháza) a parlagon lévő zöld területet bevetették különféle zöldségekkel. Ám ezek ellenére is jobb volt a helyzet, mint az ország legtöbb helyén.

Ezt támasztja alá az a határozat, melyet Somogyi Szilveszter dr. adott ki 1915. november 6-án, mellyel a napi lisztmennyiséget 2 kilóra csökkentette családonként (ez alól a tarhonyakészítők kivételek). Katonák nem vásárolhattak, csak abban az esetben, ha helyi lakosok és a családjuknak vásárolnak be, ezzel megakadályozva azt, hogy a lakosok és az itt állomásozó cseh katonák a maradék fejadagjukat a rokonaikhoz, családjaikhoz küldjék.⁷ De ez a határozat nagy felháborodást keltett a katonai állomásparancsnokságon. A parancsnokság és a polgármesteri hivatal levélváltásaiból megtudjuk, hogy a

² MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 1525/1915.

³ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 12937/1916.

⁴ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnök iratok 1730/1915.

⁵ 1 mm = 100 kg. MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 3356/1915.

⁶ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 4808/1915.

⁷ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 10376/1915.

parancsnokság azért nem támogatta a határozatot, mert a legtöbb katona nem élelmet kapott, hanem utalványt, hogy váltsa be lisztre vagy kenyérré. A polgármesteri hivatal arra hivatkozott, hogy 1915. augusztus 15-től egy évre 910 vagon búzát vásárolt a Belügyminisztériumtól, illetve a Kereskedelmi és Földművelési Minisztériumtól az igényelt 1100 vagon helyett, s ez eleve kevés lett volna a lakosság számára. Ebből novemberig 510 vagont kapott meg a város, amiből már a hónap végére alig maradt. A maradék 400 vagon búzát a Haditermény Rt. szállította volna, ígérete szerint havonta 60 vagonjával, de ebből csak 40 vagont teljesített, és csak a lakosságra kalkulálva, mert a katonaságot a katonakincstár látta el. Ennek ellenére a polgármesteri hivatal és az állomásparancsnokság megegyezett abban, hogy a város megállapodik néhány pékséggel, ahol a katonák meg tudják vásárolni élelmiszeradagjukat, amíg a katonakincstár további intézkedést nem tesz.⁸

A város a közélélmezés biztosítására létrehozott egy közélélmezési üzemet, majd később egy ehhez tartozó szakmai tanácsot is. Ez a háború végéig fennállt, és igyekezett ellátni a várost. Az élelmiszerek helyi árait, mondhatjuk, e közélélmezési hivatal szabta meg. A hivatal indulásától kezdve végig veszteséges volt, igazi érdemleges tevékenysége csak az élelem beszerzése, illetve árainak megállapítása volt, ami általában szorosán megegyezett a minisztériumi ármegállapítással.⁹

Az élelmiszerárak maximalizálása vagy épp csökkentése komoly fejtörést okozott a város számára. A drágaság leküzdése az időszakunkban általában véve reménytelen szélmalomharc volt. Több kísérlet és ötlet is született az árak megállítására, de ezek mind sikertelenül végződtek. Úgy gondolták, hogy ha Szegedet és a hozzá tartozó tanyavilágot kereskedelmileg elzárnák, nem áramolna ki az élelmiszer, akkor már eleve nem lenne a város akkora behozatalra szorulva, csaknem önellátó tudna lenni. Ám ekkora területet nem lehetett így ellenőrzés alá venni.¹⁰

Az élelmiszer-takarékoskodás jegyében (ha nevezhetjük így) vezették be a liszt-, illetve kenyérjegy-rendszert országosan, ezzel is gondoskodva arról, hogy mindenkinek jusson az alapélelmiszerekből. Szegeden a jegyrendszert

⁸ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 11180/1915; 11541/1915.

⁹ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 10127/1917; *Délmagyarország*, 1916. január 16., január 19., január 20., március 3., március 10., március 14.

¹⁰ *Délmagyarország*, 1915. június 10., június 11., június 16., június 17., augusztus 20., szeptember 26., szeptember 29.

1915. április 1-jén vezették be. Sikerként lehet elkönyvelni, hogy már április 17-én a kenyérárakat 44 fillérrel lejjebb tudták vinni. Természetesen ez a csökkenés csak időleges volt, de a világegés további részében nem növekedett olyan nagymértékben a kenyér ára, mint más élelmiszereké. Ennyi idő után le tudták szűrni a jegyrendszer esetleges hiányosságait, a problémákat, de ezek mind kisebb hibák voltak, s inkább a fejadagokkal kapcsolatosak.¹¹ A rendszer tökéletesítése folyamatos feladat volt, s mondhatni, hogy 1916. szeptember 16-tól kezdve igazán tökéletesedett, mivel bevezették a liszt-, illetve kenyérfüzetet. Minden szegedi család, amely közellátásra szorult (a legtöbb szegedi) jogosult volt ilyen füzetre. Minden rászoruló családot beosztottak egy lisztkereskedőhöz vagy egy sütőiparoshoz, ahová a füzete szolt. Csak ott válthatta be jegyét, máshol nem. A füzet elejére fel volt jegyezve a családfő neve, lakhelye, az ellátásra szoruló családtagok száma, mekkora mennyiségű élelmiszerre jogosultak naponta, illetve ráírták, melyik kereskedőhöz szól a füzet, valamint a jogosult azonosító számát. Ha a füzet elveszett, jelenteni kellett, az azonosító számát törölték – elkerülvén a visszaéléseket – majd új füzetet állítottak ki új számmal. A füzet 12 lapos volt a hónapok szerint, és minden lapra 30 vagy 31 egy sort húztak – a hónaptól függően –, melyekre a napi adagmennyiséget írták rá, mint a címlapon. Ha az illető család beváltott egy napi mennyiséget, akkor a kereskedő kitepte belőle a cetlit. Mintha egy tombolaszelvény lett volna. A beváltást nem volt kötelező naponta intézni, történhetett az hetenként vagy félhavonként, ahogy a családnak pénze volt. A füzetet át lehetett ruházni, ha a családnak már nem volt szüksége több lisztre, vagy nem volt pénzüik többet beváltani. Ebben az esetben a maradék napi adagokat át lehetett adni olyan családnak, amely igényt tartott további adagokra.¹²

A kenyér ára 1914. július 30-án 34 fillér, 1916. július 2-án 1 korona, míg 1917. február 9-ére már bőven elérte az 1 korona 80 fillért. Több mint 2,5 év alatt a kenyér ára az 5,3-szeresére nőtt.¹³

Szeged városa és szervezetei a tojáshiány felszámolásáról is gondoskodtak, amint azt a következő *Délmagyarország*-idézet is alátámasztja: „Az utóbbi időben mindinkább érezhetővé vált a piacon a tojás hiánya. Ez Szegeden és magyar vidékeken teljesen normális tünet. Az oka speciális. A pa-

¹¹ Uo. 1915. április 17.

¹² MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 41355/1916.

¹³ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 13552/1916; *Délmagyarország*, 1914. július 30., 1916. szeptember 30., 1917. február 9.

rasztság ugyanis azt tartja, hogy augusztus 15-től, tehát Nagyboldogasszony napjától szeptember 8-ig, Kisasszony napjáig terjedő idő a legalkalmasabb a tojások elrakására. A magyarázata kissé pikáns és jellemző és így nem lehet elmondani, de Szegeden ismerik is azt általánosan. Ezért kevesebb a tojás a piacon, mint volt eddig és érezhetőbb a hiány. Ezt azonban a kritikus-idő dacára is pótolni igyekszünk és tárgyaltunk néhány délvidéki uradalommal, amelyek hajlandók hetenként 3-4 ezer tojást beszállítani Szegedre. A tojások beszállítása már a legközelebbi időben megkezdődik és bizonyos, hogy a tojáshiány is teljes, vagy legalább is nagymértékben pótolva lesz. A szegedi közönség tehát itt sem érez nagyobb hiányokat olyan hosszú ideig, mint érzi más magyarországi város.”¹⁴

További nehézségeket okozott az élelmezés ellátásában, megszervezésében az ide deportált hadifoglyok, illetve a királyság egyes veszélyeztetettebb részeiről menekült lakosság, így a városnak nagyjából 130 ezer embert kellett eltartania (menekült: 10 000 fő + 120 000 helyi).¹⁵

Hús

A hús fogyasztása a háborús időben nem volt olyan mérvadó, mint a gabonáé vagy produktumaié. Így nem meglepő az a tény, hogy a Nagy Háború alatt a hús fogyasztása nagymértékben visszaesett. Ez részben köszönhető annak, hogy a fronton nagyobb szükségét érezték a húsnak, és részben ennek következményének, hogy a hátországban korlátozták a húsfogyasztást. Ezenkívül a hús ára is emelkedett. 1915. július 8-tól a hét két napján, kedden és pénteken betiltották bármilyen hús forgalmazását.¹⁶ Később, 1916. szeptember 22-én ez a rendelet kiegészült azzal, hogy a hét két napján, kedden és csütörtökön tilos vágást tartani, illetve tilos olyan ételeket készíteni, felszolgálni hétfőnként az üzleteknek, vendéglőknek, melyekhez zsír felhasználása szükséges.¹⁷ Időszakunkban észrevehető még az is, hogy a minimális húsfogyasztás mellett az emberek a sertéshús fogyasztásáról átálltak a marha, de leginkább a juh- és bárányhús fogyasztására. Ezt a Szegedi Hús-

¹⁴ *Délmagyarország*, 1915. augusztus 13.

¹⁵ Uo. 1917. október 3.

¹⁶ Uo. 1915. július 6.

¹⁷ Uo. 1916. szeptember 22.

és Vásárpénztár Rt. 1915. évi vágóhídi számadása is jól mutatja, melyet összehasonlít az 1914-es adatokkal.¹⁸

	marha	borjú	juh, bárány	sertés
1914	9757	7110	29 755	39 874
1915	10 052	4277	32 248	24 815
	több	kevesebb	több	kevesebb

Az 1916 áprilisa és júliusa közötti vágóhídi adatok is jól tükrözik a fogyasztás csökkenését és a lakosság átállását a juh- és bárányhúsra.¹⁹

1916	marha	borjú	juh, bárány	sertés
április	476	435	2575	912
május	289	185	1785	652
június	221	303	958	762
július	221	359	615	932
összesen	1207	1282	5933	3258

Ha a táblázatban szereplő 1916-i harmadéves vágási adatokat összevetjük 1915 egy harmadéves vágási átlagával, pontosan megfigyelhető, hogy a vágások több mint a felükre, vagy éppenséggel a negyedükre csökkentek.

Hadisegélyezés

A hadisegélyezés a háború idején az egyik legfontosabb intézmény volt. Segített enyhíteni, megkönnyíteni a háború okozta plusz terheket, az inflációt és a drágaságot. A hadisegély mértékét a Belügyminisztérium, illetve a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság határozta meg. Ez olykor-olykor affért gerjesztett a pénzügyigazgatóság és a város között. Somogyi Szilveszter

¹⁸ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 14180/1916.

¹⁹ *Délmagyarország*, 1916. augusztus 3.

polgármesternek nem tetszett a kormány által jónak vélt rendszer. 1915. január 7-i pénzügyigazgatóságához intézett leveléből megtudjuk, hogy bírálja a segélyezés adásának és utalásának idejét. Úgy vélte, hogy többnyire később szavazzák meg egy lakos hadisegélyét, mint ahogy az neki járna, s így addig nem részesül ebben a segítségben. A polgármester kérvényezte, hogy a városvezetés állapíthassa meg a segélyezés mértékét. Eme levele megválasztalan maradt.

Am a pénzügyigazgatóság által 1915. január 25-én küldött segélyezési jegyzőkönyvek a polgármesternél a legnagyobb felháborodást keltették. Az igazgatóság egyes személyeknél túlszámlázott, és ezt szerette volna visszavetetni. A polgármester január 28-i levelében közli az igazgatósággal mélyeséges felháborodását. Újból arra kéri őket, hogy változtassanak a módszereken, de most úgy, hogy a „tisztelt igazgatóság és a városvezetés” együttesen állapítja meg a segélyek összegét. Somogyi ezt fontosnak tartotta, mivel „a szegedi vezetés tudja és látja, hogy ki mire szorul rá”. Akiket túlszámláztak, éppen ők élnek a legszerényebben.²⁰

Erre a levélre, kérésre sosem jött válasz. További afférok is keletkeztek a két vezetés között. A pénzügyigazgatóság 1916 márciusában Szeged városának írott leveléből megtudjuk, hogy nem nézi jó szemmel azt, ha a hadisegélyezési alapból a város több pénzt vesz fel, mint amennyire nekik szükségük lenne. Erre példaként hozza fel az előző havi esetet, mikor is a város visszafizettette az alapba a megmaradt pénzt, mert ki tudott jönni az adóforintokból. Koczor János adóügyi tanácsos úgy válaszol a pénzügyigazgatóságnak erre a kérdésére, hogy az „adóforintok beáramlása háborús helyzetben igencsak képlékeny”. Változik a hadkötelesek száma, és sajnos megeshet az is, hogy a frontról nem tér vissza „a potenciális adózó katona”. Szerinte, ha több pénzt vesznek fel, az nem gond, hiszen ha van pénz, akkor biztosítani tudják a minimális dolgokat, a maradékot meg visszaszolgáltatják. Viszont ha nincs annyi adóforint, akkor annak pótlása, kiegészítése a hónap közben lehetetlen.²¹

A hadisegélyek összegéről tudjuk, hogy 1915 júniusában az alapösszeg 78 fillér volt egy napra, egy főre.²² Valószínűsíthetjük az 1916. novemberi adatok alapján, hogy a 78 fillért a napidíjasok kapták. Akik magasabb pozícióban voltak, azok természetesen nagyobb összeget kaptak. Legpontosabb

²⁰ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 816/1915.

²¹ MNL-CsML, Szeged IV.B 1407. polgármesteri elnöki iratok 1997/1916.

²² *Délmagyarország*, 1915. június. 13.

adataink a közigazgatási dolgozók második hadisegélyezéséről vannak. Ez egy évre szólt 1916. november 1-jétől, s a Belügyminisztérium állapította meg az összegeket az emberek négyféle csoportba osztott kategóriája szerint.

- Szorosan vett közigazgatási alkalmazottak: ide tartoztak az adó- és vámszedők, vagy a vámkezelők. Segélyezésük mértéke 308 és 840 korona közé volt tehető évente.
- Nem szorosan vett közigazgatási alkalmazottak: ide sorolható például az anyakönyvvezető, könyvtáros, zenetanár, kocsis, gépész, kertész stb. Az ő segélyük évi 300 és 1320 korona között mozgott. Az 1320 koronát Tömörkény István múzeum- és könyvtárigazgató kapta, többet, mint Somogyi Szilveszter polgármester.
- Közigazgatási tisztviselők: ide értendők a tisztviselők, orvosok, tanácsnokok, kézbesítők, ügyészek, hivatali szolgák, a polgármester, a rendőrfőkapitány, a segéd- és kezelőszemélyzet. Ők évi 200 és 1280 korona közötti összeget kaptak.
- Napidíjasok: ide vehető minden egyes napidíjas. Ők évi 300 koronát kaptak egységesen. Tudjuk, egy napidíjas naponta kb. 1-3 koronát kapott, így ez a segély a fizetésüknek nagyjából a fele.

Ezzel nem volt mindenki megelégedve, legfőbbképp a napidíjasok nem, akik emelésért nyújtottak be tömegesen kérelmeket, aminek az lett az eredménye, hogy napidíjukat megtoldották 1 koronával, így 2-4 koronát kaptak minimum egy nap.²³ Fölmerülhet a kérdés, hogy miért nem a 200 koronát kapó hivatali szolgák? Erre a válasz egyszerű. Ők eleve magasabb bérezést kaptak. Ha kiszámoljuk ezt napi összegre, akkor azt napi 5-8 korona közé tehetjük, ami több mint a napidíjasoké. A hadisegéllyel együtt véve pedig eleve több az éves jövedelmük. Vagyis az elégedetlenség elmaradásának oka, hogy a hivatali szolgáknak volt eredendően magasabb bérük, s erre jött rá a hadisegély.

Ha megnézzük egy napidíjast, kinek hadisegéllyel együtt napi jövedelme 3 korona 83 fillér, akkor kijelenthetjük, hogy hiába volt Szegeden jobb a helyzet, mint máshol, a megélhetés így is nehéz volt. Tudjuk, hogy a kenyér ára ekkora már 1 korona 80 fillérre rúgott.²⁴ Ha ő naponta vesz 1 kg kenyeret, illetve ugyanennyi lisztet, akkor marad neki 1 korona 3 fillérje, és ebből még fizetnie kell az adókat, amit ha napi összegre lebontunk, kb. 30 fillért

²³ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 tanácsi iratok 42826/1916.

²⁴ *Délmagyarország*, 1916. szeptember. 30.

kapunk. Így marad neki 73 fillérje, és még a többi élelmiszerről nem is beszéltünk, mint például tojás, esetleg hús. De a napi szükségletek közé sorolhatjuk még a háztartás egyéb díjait is, amelyek szintén nincsenek benne a fönti keretben. E konkrét adatok alapján kap igazi értelmet egy másik, már említett számadat, hogy Szeged városának 1917 nyarától nagyjából 130 ezer embert kellett ellátnia, beleszámítva a lakossági létszámba a menekülteket és a foglyokat is, ami újabb próba elé állította a szegedi lakosok és a városvezetés életét.²⁵

Áldozatkészség

Minden nagyobb városban, Bécsben, Pozsonyban, Székesfehérváron, Nagyszebenben, Budapesten és Szegeden is állítottak szobrot, amelyet igyekeztek az emberi áldozatkészség szolgálatába állítani. Ezek a szobrok fából faragott vagy vasból készült honvédeket ábrázoltak. Céljuk a jótékonyásra ösztönzés volt, a civil lakosság megsegítése, a hadba vonult katonák özvegyei és árvái, illetve a háború következtében nyomorra jutottak istápolása. Aki a fahonvéd előtt elhelyezett perselybe dobott bármilyen adományt, cserébe egy szöveget, máshol fém bilétát verhetett a fakatonába. A szociális cél sikeres teljesítése akkor valósult meg, ha a fahonvédeket teljesen beborította a belé vert szegek, fémlapok halmaza.

A szegedi fahonvédet Szentgyörgyi István faragta ki, az országban ez volt a harmadik kész fakatona a bécsi és a pozsonyi után. Móra Ferenc úgy vélekedett róla, annyira szép megmunkált remekmű, hogy kár lenne elcsúfítani fémborítással. A szegedi fahonvéd 1915. szeptember 8-án került ki a publikum elé a Széchenyi térre.²⁶ Nem eredménytelenül, mert a fakatonát szinte teljesen fölvértették. Aki elég nagy összeget adományozott, annak a nevét, monogramját belevésték a bilétába. A köznyelv úgy tartja, hogy Ferenc József és Erzsébet királyné monogramja is megtalálható az egyik fémcédulán. A szegedi fahonvéd mind a mai napig épségben van, csakúgy, mint a székesfehérvári, és kölcsönösen őrzik egymást a szegedi Móra Ferenc Múzeummal.

²⁵ Uo. 1917. október 3.

²⁶ Szabó Dániel: A nemzeti áldozatkészség szobra. Avagy fából vaskatona. *Buda-pesti Negyed*, 1994. 1. sz.

Nők, gyermekek, gyáarak

Első olvasásra különös lehet, hogy e három dolog egybevág, de ezek szorosán kötődnek egymáshoz, sőt az egyikből vezethető le a másik. A háború következtében a legtöbb hadköteles korú, mozgósítható férfiembert, akit csak tudtak, kivezényeltek a frontra. Az alsóvárosi Boszorkánysziget utca volt az első olyan hely Szegeden, melynek nélkülöznie kellett összes férfi lakóját.²⁷ A városvezetés egy minisztériumi határozat értelmében figyelmeztette az összes szegedi gyárat, üzemet – ilyenek voltak például Bugyi Mihály gépgyára, Soós Antal gépgyára és a Pálffy testvérek gépgyára, vasöntödéje, paprikaüzeme, a Back Bernát és Fiai malom –, hogy a haditermelés érdekében nem állhatnak le a termeléssel, hogy el tudják látni a frontokat, illetve a gazdaságot is életben tudják tartani.²⁸ Ezt igen nehéz volt kivitelezni, olyannyira, hogy 1917 októberében, novemberében szénhiány miatt több üzem leállásra kényszerült. *„De hogy a szénhiány olyan mérveket öltson, hogy a legnagyobb szegedi vállalatok üzemének folytatása kétségessé válhasson, arra mégsem lehetett számítani. Pedig ez a nemvárt eset is bekövetkezett három héttel ezelőtt, amikor a Back-malom és az újszegedi kendergyár kénytelenek voltak üzemüket beszüntetni a szénhiány következtében. A Back-malom, amely két év óta kizárólag katonai célokra dolgozik és katonai felügyelet alatt áll, 18 napon át volt kénytelen üzemét szüneteltetni s az újszegedi kendergyár, a mely szintén katonai felügyelet alatt álló vállalat is igen fontos rendelkezéseket teljesít a hadseregnek, egy hétig állott.”*²⁹

Amíg a férfiak mind a fronton voltak, a gyáarak engedélyt kaptak arra, hogy a harcoló munkások feleségeit behívassák dolgozni a férjük helyett, vagy éppenséggel női munkaerőt is felvehettek, ezzel tartva a termelés folytonosságát. Nem csak a gyárakban volt rájuk szükség, hanem a hadi-, illetve szükségkórházakban is. A gyáarak vezetői, a városvezetés és a lakosság igen nagyra értékelte a női munkaerőt.³⁰ Ám sajnós ez a helyzet oda vezetett, hogy a nők nem tudtak otthon maradni a háztartásban, így a gyermekek egyedül maradtak. A gyermekek az utcai csavargásra, elzüllésre fogékonyabbak lettek, és a csavargás beépült a napi rutinjukba. A helyzetet még jobban súlyosbította két dolog. Az első az, hogy a 15. életévüket be nem töl-

²⁷ *Délmagyarország*, 1916. február 22.

²⁸ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 25279/1916.

²⁹ *Délmagyarország*, 1917. november 8.

³⁰ Uo. 1917. december 3.

tött iskolások nem mehettek engedély nélkül moziba, tehát egyfajta mozitilalom lépett életbe. „Kerestessék meg a közigazgatási bizottság, hogy tegyen lépéseket az iránt, hogy Szeged város törvényhatósági bizottsága szabályrendeletet alkosson, melynek értelmében a mozilátogatástól a tizenötödik életévüket be nem töltött gyermekek eltiltassanak, kivéve azokat az eseteket, amikor a gyermekek az aprobált mozielőadásra a tanügyi hatóságtól engedélyt kaptak.”³¹ Ezt azzal magyarázták, hogy próbálják megóvni őket a filmnézés káros mellékhatásaitól, miszerint egyes élethelyzeteket nem tudnak majd jól lereagálni, a megoldás keresése helyett csak pánikot keltenének, illetve az elzúllás következtében a magatartásukon is csorba eshetett. Ezen fölül eltiltották őket a kocsmába járástól és a cigaretta szenvedélyétől (lássuk be, mai szemmel igen jogos dolog és helyes döntés).³²

A másik tényező a kórházak terjeszkedése a hadisebesültek gyógyítása végett. Ez a terjeszkedés az iskolák rovására ment, a legtöbb iskolát ideiglenesen bezárták. Igaz, volt egy gyűjtő, összevont iskola, ám ez igen kevés gyermeket tudott csak befogadni. Így a gyermekek már nem csak délután, de szinte egész nap az utcai csavargásnak éltek. A csökkent gondoskodás és nevelés magával vonzotta a gyermekbűnözés növekedését. A koplaló, unatkozó, csavargó gyermekek gyakran folyamodtak lopásokhoz betörésekhez, akár csak egy kis elemőzsia miatt is. 1917 januárjára nagyjából 1200 fiatal tanköteles került bíróság elé ilyen ügyben, mely után elrendelték a szükségkórházak fokozatos megszüntetését és újra nyitatták az iskolákat.³³

Pénzügy

Maga a téma megérne egy külön dolgozatot, mivel komplex, tág témakör. Rövid kitekintésben a város pénzgazdálkodásának módját, a csőd elkerülésének eszközeit mutatom be.

Szeged pénzügyi szempontból a háború idején stabil, állandó háttérrel rendelkezett. Igaz, ez leginkább hitel formájában mutatkozott meg, de ezen a módon is segítette a csőd szélén álló nagyobb részvénytársaságokat, hogy elkerüljék a gazdasági összeomlást. Szeged városa a háború vizsgált idősza-

³¹ Uo. 1916. február 16.

³² MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 11114/ 1916; *Délmagyarország*, 1916. február 6.

³³ *Délmagyarország*, 1917. január 4.

kában hét alkalommal fordult lombard hadikölcsönért a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz, de ebből csak hatszor sikerült sikeres hitelfolyósítást véghezvinni. Ezeknek összértéke 12 600 000 korona, és mindegyik kölcsönre 4,5-5%-os kamatot adtak. A város még kisebb hiteleket vett fel a Pester Lloyd alaptól a hadisegélyek fedezésére. Az állam által felvett első hitelből Szeged 16 000 000 koronát kapott és vállalt magára. A város úgy próbálta állni, visszafizetni a hiteleket, hogy hadikötvényeket bocsátott ki. A civil lakosok meghatározott összegű kötvényeket vásárolhattak, de az iparosok ezt anyagi teherbíró képességük határáig teheték. A Back Bernát-féle malom volt az az üzem, mely a legtöbb hadikötvényt vásárolta a várostól. A legtöbb iparos próbált több kötvényt vásárolni annak reményében, hogy majd ez nekik megtérül, ám sajnos legtöbb esetben hoppon maradtak, mivel a befektetések sokszor nem térültek meg.³⁴

Szeged a háború után még sokáig nyögte a kölcsön terheit, ám sosem volt csődközelben. A legtöbb bevételt a helyi adóból és a hadikötvényekből befolyt összegek jelentették. De ezzel nem elégedtek meg, a város mindig igyekezett profitot termelni, vagy éppenséggel ezt a profitját a gazdaság életben tartására fordította. Erre jó példa a város 1916. januártól októberig terjedő lisztellátási időszaka. Ekkor összesen eladott 32 514 zsák lisztet és 1 vagonnyi rizst (kb. 9822 kg), amiből 1 617 628 korona és 49 fillér folyt be. Ha leszámítjuk belőle a fuvarozási, őrlési, raktározási költségeket, a városnak 68 975 korona 58 fillér tiszta haszna maradt. De jól tudták, hogy a Közélelmezési Hivatal szénája nem állt a legjobban és veszteséges is volt, így a városvezetők úgy látták a legjobbnak, ha a város kiegyenlíti a hivatal tartozásait. Ezek után 61 korona 65 fillér tiszta haszna maradt a városnak. Ha belegondol az ember, ez a másfélmillió koronából csekély összeg, ám így is több mint más helyeken, ahol a világegés idején és utána is erős pénzügyi gondokkal, adóságokkal küzdöttek.³⁵ Vagyis a pozitív szaldó, bármekkora is, nagy teljesítmény az adóságokban úszó többi várossal szemben.

Közbiztonság

A hátország életének harmadik legfontosabb tényezője a közbiztonság volt. A városvezetés is tudta, ha az élelmezést és a hadisegélyezést folyama-

³⁴ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 32742/1917.

³⁵ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1406 tanácsi iratok 10127/1917.

tosan el tudják látni, akkor a közbiztonságot is helyel-közzel rendben tudják tartani. Fontos megemlíteni, hogy megtiltották a sajtó számára a rossz, illetve rémhírek közlését, melyek aggodalmat kelthettek a lakosokban. Elmondhatjuk, hogy a bűncselekmények száma nem emelkedett olyan nagy mértékben, mint az ország más helyein. Szalay József rendőrfőkapitány havi jelentéseiből jól látjuk, hogy a betörések, lopások, gyilkosságok száma a háború alatt is ugyanazon értékek között mozgott, mint előtte. Egyedül a gyermekbűnözés és az élelmiszerekkel való visszaélések száma lett magasabb, mint a háború előtti időkben.

A gyermekbűnözést már korábban érintettük. Az élelmiszerekkel való visszaélések természetesen érthető magatartásformák voltak, többen szereték volna, ha a drága élelmiszerekhez olcsóbban jutnak hozzá, vagy éppen a lisztkereskedők és pékségek a maradék lisztjüket illegálisan tudják értékesíteni.³⁶

A háború idején a politikai vezetőket szerte az országban, így Szegeden is félelemmel töltötte el az a veszély, hogy a munkások és a szocialisták felázadnak a hatalom ellen, és forradalmat robbantanak ki. Fenyegettségük igazolását látták abban, amikor akkor a szocialisták 1915. szeptember 5–8. között Zimmerwaldban megtartották a nemzetközi értekezletüket. A Belügyminisztérium minden főispánnak értesítést küldött róla, mely szerint az értekezlet főbb céljai az alsóbb osztályok felizgatására osztályharc gerjesztésére – meglátásuk szerint – alkalmasak voltak. A Belügyminisztérium nyomatékosan kérte a főispánokat, hogy figyeljék meg a szocialista párttagokat, ipari, illetve vasúti dolgozókat, a szocialista párt vezetőit és ezen emberek postáját, s akadályozzák meg a *Kiáltvány és felhívás* című szocialista lap terjesztését.

Szeged főispánja továbbította ezt a felhívást Szalay József rendőrfőkapitánynak, aki néhány nap múlva jelentést tett róla a főispánnak. Leírta, hogy Szegeden nyoma sincs a szocialisták forrongásának, ilyen agitációt nem tapasztalni. Viszont a szocialista vezetőket megfigyelés alatt tartják továbbra is, postájukat visszatartják, megfigyelik, a postamestert is tájékoztatták erről az ügyről, ha bármiféle veszélyhelyzet élesedne ki, akkor készek azonnal fellépni ellenük.³⁷ A háború alatt erre nem került sor, a szocialista vezetők is a problémák közös leküzdésére koncentráltak. Elmondhatjuk, hogy a köz-

³⁶ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 5007/1915, 9786/1915

³⁷ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1401 főispáni elnöki iratok 268/1915.

biztonsággal szinte semmi nagyobb probléma nem adódott, az emberek biztonságban érezhették magukat, a rendfenntartó szervek is a helyzet magaslatán voltak.

Egészségügy

Közegészségügy

Az egészségügy kiemelt fontossága is vitathatatlan. Vizsgált időszakunkban az életszínvonal csökkent, minek következtében betegségek, járványok keletkeztek. A városvezetés fel is hívta az orvosok figyelmét, hogy fokozottan ügyeljenek a megbetegedésekre, ha szükséges, kezdjék meg az óvintézkedéseket. Ezeket az orvosok mind figyelemmel tartották, és az óvintézkedéseknek köszönhetően sikerült megakadályozni, vagy épp leküzdeni olyan betegségeket, mint vörheny, kanyaró, légúti megbetegedések, agylob, gerincagylob.³⁸ A megelőzés céljából a város folyton érdeklődött, vajon merült-e fel valahol valamilyen többeket veszélyeztető megbetegedés, mint például a háború idejében erősen dúló tífusz vagy a hólyagos himlő.³⁹ A tífuszjárvány nem ütötte föl fejét a városban, csak kisebb megbetegedések voltak. Bár a hólyagos himlő kis ideig járványszinten tombolt, ám ez a járvány 1915 októberére megszűnt.⁴⁰ A születések száma a háború alatt jelentősen visszaesett. Első észrevételt ezzel kapcsolatban a polgármester 1915. április havi beszámolójában találhatunk, mikor is nagyot zuhant a szülések száma a márciusihoz képest. Ennek egyértelmű oka, hogy éppen kilenc hónapja tartott már a háború.⁴¹ Ez a szám természetesen a világegés alatt nem javult, a férfilakosság a frontokon teljesített szolgálatot, a nők meg a gyárakban álltak helyt a férfiak frontján.

³⁸ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 5007/1915.

³⁹ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri iratok 2693/1915; 9164/1915.

⁴⁰ *Délmagyarország*, 1915. október 8.

⁴¹ MNL-CsML, Szeged IV.B. 1407 polgármesteri elnöki iratok 5007/1915.

Hadi- és szükségkórházak

Szeged életében nagy szerepet játszottak a hadikórházak, több szempontból is változtak a város hétköznapijain. Hadi-, illetve szükségkórházakat a Vöröskereszt, a Katolikus Növédő Egylet, a Zsidó Növédő Egylet, a Szabadkőműves Árpád-páholy működtettek, ezenkívül a császári és királyi, és honvéd csapatkórházak is fogadtak sérülteket.⁴² 1914 decemberére már több mint tíz ilyen kórház működött Szegeden. Az ellátás kifogástalan volt, képzett nővérek segítettek a sebesült katonákon, és folyamatos volt az új nővérek képzése is, ám ez összefüggésbe hozható az egyre több sebesült számával. A város lakossága, ahogy ereje engedte, segítette, támogatta ezeket a kórházakat. A szegedi kórházak híre messzire eljutott, így Ferenc Szálvátor főherceg, a hadsereg egészségügyi főfelügyelője magyarországi körútjának egyik állomása a dél-alföldi város lett, hogy kötelességét teljesítve és „kíváncsiságától vezérelve” megtekintse a település kórházait és azok működését. A sajtó és a köznyelv más indítást is sejtett emögött: *„Ferenc Szálvátor őfenségének mostani magyarországi körútja élénk bizonyosága annak, hogy a királyi család mily szívvel-lélekkel együtt érez az egész nemzettel e nehéz napokban és az az érintkezés, amely most mind gyakrabban történik fenséges urak és nemzet tagjai között, mind új, meg új kapcsok abban az elszakíthatatlan láncban, amely e nemzetet uralkodójához és annak családjához fűzi.”*

A főherceg 1915. január 20-án érkezett a városba, és egynapos itt tartózkodása alatt csak a munkára irányította figyelmét, hogy meg tudja látogatni lehetőleg az összes katonai lábadozót. *„Nagy és fáradságos munkát teljesíteni volt Szegeden a főherceg. Egy napot töltött itt, amely napnak minden órája, minden perce a munkáé, a kötelessége volt. Mint a hadsereg egészségügyi főfelügyelője, a katonai egészségügyi intézményeket tekintette meg és erre fordította minden idejét.”* Egész napos kórházlátogatások sora után elégedetten tapasztalta, hogy a körülmények és az ellátás is a lehető legjobb, amit ilyen háborús esztendőkből lehet nyújtani, illetve nagyon megörült annak, hogy a helyi lakosok is, ahogy tudnak, akár erőn felül is segítenek, hogy a kórházak ellátása folyamatos legyen. A főherceg elégedetten távozott a városból, és megnyugvás töltötte el, hogy a sebesült katonák a lehető legjobb kezekben vannak.⁴³

⁴² *Délmagyarország*, 1914. november 8.

⁴³ Uo. 1915. január 21.

Szegeden a háború alatt nagyjából 23 hadi-, illetve szükségkórház működött. Ezek a következők: Szegedi Katolikus Kör (Somogyi u. 3.), Zsidó Nőegylet Kórháza (Kálvária u. 8.), Katolikus Nővédő Egyesület Tiszti Kórháza (Hajnóczy u. 20.), Árpád Szabadkőműves Páholy Kórháza (Kálvin tér 6.), Bábaképző Intézet Szükségkórháza (Juhász Gyula u., ma a Magyar Közút NZrt. Csongrád megyei Területi Igazgatósága), Vakok Intézete (Újszeged, Torontál tér), Állami Felső Leányiskola (Palánk), Felső Ipariskola (Kálvária tér), Rókusi Népiskola (ma SZTE Igazságügyi Orvostan épülete), Városi Közkórház (ma Városi I-es Kórház), Szeged Vasútállomás (két betegnyugvó), MÁV Internátus (Boldogasszony sgt. 42.), K.u.K. 46-os gye. ezredkórháza (Kálvária út, ma Városi II-es Kórház), M.kir. Honvéd ezredkórház (Kálvária út, ma Móra Szakmunkásképző), Állami Gyermekmenhely (Menhely u. – Rigó u. sarok), Belvárosi fiú elemi iskola (Árpád tér, ma SZTE TTK), Fekete Ház (Somogyi u. 13., ma Móra Ferenc Múzeum kiállítóhelye), Tanulók Otthon Internátusa (Szent György tér, városi támogatású kórház), D.M.K.E. Internátus (városi támogatású kórház), Polgári iskola (Boldogasszony sgt. 8., ma JGYPK Gyakorló Általános Iskola), Szent György téri elemi iskola (Szent György tér), Ipartestület épülete.

Ám nem szabad elfelednünk a kórházak árnyoldalát sem. Ahogy az a felsorolásból is látszik, és már korábban is volt utalás rá, hogy a legtöbb iskolát bezárták, hogy helyet tudjanak adni még több szükségkórháznak. Ennek következtében a gyermekek napközben is az utcákon csatangoltak, nem voltak semmilyen nevelés alá fogva, aminek az lett az egyik következménye, hogy a gyermekek erkölcsi támasz nélkül maradtak, lopásokhoz, betörésekhez folyamodtak, veszélyeztették a közbiztonságot. Az elszaporodott bírósági ügyek miatt úgy határoztak, hogy a szükségkórházakat mihamarabb be kell szüntetni és az épületeket vissza kell adni az iskoláknak.⁴⁴ Így a háború végéig a honvéd csapatkórházak és a városi kórházak működtek.

Összegzés

Elmondhatjuk, hogy Szeged a hátországi teendők ellátása területén jól állta sarat. A várost vezetőinek összetartása és a lakossággal közös célja (megőrizni az otthon maradottak nyugalma és stabilizálni életkilátásait)

⁴⁴ Uo. 1917. január 4.

nagymértékben hozzájárult a megpróbáltatással teli idők átvészeléséhez. Elkerülték szétesését, fönntartották életképességét – s ez nem kis eredmény!

Természetesen ez nem mehetett volna a lakók nélkül, akik, amiben csak tudták, támogatták a várost és saját társaikat; türelmükkel az ellátásban. Ki kell hangsúlyoznunk a női lakosság helytállását is, akik gyári munkás és ápolói szerepköröket vállaltak magukra.

A város elérte azt, hogy ezekben a nehéz időkben nem roppant szét, a minimális ellátást biztosítani tudta, és nem voltak zavargások a szűkölködés miatt. Nem állítjuk, hogy a helyzet rózsás volt; kemény küzdelem árán lehetett elérni ezt a minimális szintet. Itt a hangsúly azon van, hogy az országos viszonylatban Szeged az élhetőbb helyek közé tartozott. Más településeken ennyi sem jutott, vagy éppenséggel a káosz uralta a vidéket. A város hírért nemcsak a „gazdagsága” vitte, hanem az összetartása, a szakmaisága és a küzdelme is. Az áldozatai nem csak a túlélésért, hanem magáért a helyért, Szegedért voltak. Ezek azok a tényezők, amelyek segítették a várost, hogy stabil hátteret biztosítson a fronton harcoló fiainak. Több oka is van annak tehát, hogy a város a legrosszabb esztendeiben mégis a legjobbak közé tartozott.